

Милан Јовановић
Стојимировић

**СИЛУЕТЕ
СТАРОГ
БЕОГРАДА I**

КОЗЕРИЈЕ

Приредили
Зоран Ч. Јовановић и Дејан Михаиловић

Copyright © 1971, 1987, 2008, 2024, Милан Јовановић Стојимировић
Copyright © овог издања 2024, ЛАГУНА

Милан Јовановић Стојимировић, око 1920. године
(Историјски архив у Смедереву)

Садржај

Предговор дојуњеном и йроширеном издању (Дејан Михаиловић) 11

БЕОГРАД И СРБИЈА

Београд некад и сад*	25
Београд пре сто педесет година.	28
Турски заробљеници у београдском граду*	32
Нова година у старом Београду	35
Вилине воде	38
Цариградски друм	41
Мали Калемегдан	45
Шеталиште.	48
Стара Академија	53
Стара Скопљанска улица	57
Улица 29. новембра	62
Житељи Хиландарске улице	66
Раковица	71
Тошин бунар и Земун.	76
Панчевачки рит 1860. године*	80
Бање	83
Врњци – „предграђе Београда“*	86

---

* Звездицом су означени наслови текстова који нису објављени у претходним издањима.

Београд и Ужичани	91
Прославе Првог маја	95
Пионери коњарства и коњичких спортова.	99
Београд око 1870. године*	102
Деветсто четрнаеста	106
Пре пола века	110
Београд пре педесет година	114
Стара писма	118
Нови мемоари о старом Београду	122
Београдски епиграми.	126
Historia arcana*	130
Београдске мистерије*	134
Београдске цвећарнице*	137
Стари весели Београд*	140
Стари гурмани*	146
Циркуси*	150
Чудуријаде*	154
Коста Скендер или „дорђолска посла“**	158
Стари цилиндри*	163
Београдска стара кујна*	168
Старе хлебарнице*	172
Велосипеди и писаћа машина*	175
<i>Дарданели*</i>	179
<i>Душанов траг*</i>	184
<i>Гинић и Сошировић.</i>	188
Старе посластичарнице*	192
Зделарова гимназија*	196
Поезија и проза*	199
Саобраћај и миграције*	203
Чипкарке и пиљарице*	206
Бела лађа*	209

ОБРЕНОВИЋИ

Како се градило у Србији за време кнеза Милоша	215
Отмица девојака из Мозгова	219
Сима Паштрмац Амица	224
Кнегиња Љубица*	230
Јеленка – мала госпођа	235
Пуковник Хоџес*	240
Госпа Томанија	243
Госпа Анка и њени	248
Анастасова кућа	252
Симка Обреновић	254
Блазнавац	257
Велимиријанум	260
Отац краља Милана	263
Краљ хаџија	267
Инсценирани атентат на краља Милана	270
Велика паника 1876	274
Курџони*	279
Пуковник Орешковић	283
Луњевице	287
Машинови*	291
Ђорђе Генчић	295
Зашто сам убио Александра Обреновића	299
Око 29. маја 1903	312
<i>Речник џуџица и мање џознајих речи и израза . . . . .</i>	<i>321</i>

ПРЕДГОВОР

допуњеном и проширеном издању

Историја ври од силуета.

Милан Јовановић Стојимировић

Решењем Апелационог суда у Београду од 9. фебруара 2022, више од пола столећа после смрти, правоснажно је рехабилитован Милан Јовановић Стојимировић, један од највећих добротвора XX века и писац *Силуета старог Београда*, капиталног поменика модерне Србије.

После неколико издања *избора* из овог његовог дела, које несумњиво представља *magnum opus* његове обимне рукописне заоставштине, пред читаоцем је сада комплетно издање свих текстова који су објављивани у магазину *300 чуда*, у рубрици „Силуете старог Београда“, од 1956. до 1965. године.

Најтеже године свог живота – рад у Архиву Србије током окупације и издржавање затворске казне после Другог светског рата због сарадње у окупацијском дневнику *Обнова*, где је био главни уредник од јула до октобра 1941 – Милан Јовановић Стојимировић искористио је да сакупља грађу за своје животно дело, *Силуете старог Београда*. Листајући архивски материјал и пратећи издавачку продукцију свога времена, углавном мемоаре, биографије, дневнике, путописе, преписку, он је неуморно бележио стварне догађаје и приватну историју која се плела око неке личности „старог Београда“ или неког обичаја његових житеља током развоја српске престонице у последња два века, са повременим излетима и у даљу прошлост. Рат и окупација, бурне геополитичке промене и новонастале државне творевине побудиле су у њему осећање, како је сам забележио у дневнику, „да се епохе брзо смењују, без помена нестају људи и обичаји и са новим нараштајима мењају се лице и дух једне земље и једног града“.

Новинар, уредник, дипломата...

„Публицист од дара и знања“, како га је назвала Светлана Велмар-Јанковић, Милан Јовановић Стојимировић био је велики познавалац не само новије историје Србије него и њених закулиских збивања. Овај ерудита, полиглота, колекционар и добротвор, рођени хроничар, дугогодишњи новинар, уредник и дипломата родио се у Смедереву 1898. Пошто му је отац Светозар Јовановић рано умро, бригу о дечаку и његовом млађем брату Ивану водили су мајка Јелена и ујак Душан Стојимировић, београдски лекар, чије су презиме из захвалности оба брата додала своје и о коме је Милан у *Силуетама* написао један леп „медаљон“. Како је Душана Стојимировића Први светски рат затекао на месту управника београдске душевне болнице, у круту болнице становао је и његов старији сестрић. Млади гимназист тада се спријатељио са тешко оболелим Петром Кочићем, о коме је касније оставио потресан портрет „Петру Кочићу in memoriam“ (*Српски књижевни гласник*, 1922, књ. VII, стр. 32), најупечатљивије сведочанство о Кочићевој личности и болесничким данима поткрај живота. Тај текст привукао је пажњу ондашње јавности и књижевних кругова, а сам аутор уврстио га је касније у своје *Силуете* под насловом „Последњи дани Петра Кочића“.

Студирао је права у Београду и Берну и једновремено радио као новинар, писац и дописник многих ондашњих листова и часописа (у Смедереву оснивач и уредник листова *Смедеревски журнал*, 1921, и *Реви*, 1922, у Београду сарадник или уредник у листовима и часописима *СКГ*, *Полиџика*, *Самоујрава*, *XX век* и др.). Током студија у Швајцарској био је дописник Одељења за штампу Министарства иностраних дела при посланству у Берну од 1923. до 1926. По завршетку правних студија у Београду 1927, послат је у Скопље, за дописника Централног пресбироа Владе, с тим да оснује и уређује први тамошњи лист, *Варгар* (1932–1935). На позив председника Владе Милана Стојадиновића постављен је 1936. у Београду за главног уредника обновљеног листа *Самоујрава*. Изабран је за директора Новинске агенције *Авала* 1937.

До почетка Другог светског рата објавио је низ приказа и портрета у листовима и часописима *Нови животи*, *Покреји*, *Време*, *Засјава*, *Јужни преглед* и *Глас Јуја*, али је у његовој рукописној заоставштини остало још више заокружених чланака о делима и личностима Милоша Црњанског, Вељка Петровића, Бранислава Нушића, Божидара Ковачевића, Јована Дучића, Иве Андрића, Бранимира Ђосића, Милана Ракића, Николаја Велимировића, Станислава Винавера, Геце Кона и других књижевника, културних посленика и јавних личности међуратне Југославије. О њима је као њихов савременик оставио непогрешиве судове и занимљива запажања.

Образован правник, који је служио у више наврата у југословенским посланствима на страни као аташе за штампу и дипломатски службеник,

Милан Јовановић Стојимировић сретао је познате домаће и светске државнике и званичнике (кнез Павле, Милан Стојадиновић, Антон Корошеч, Мехмед Спахо, Димитрије Љотић, патријарх Гаврило, Кемал Ататурк, Адолф Хитлер, Јозеф Гебелс, Бенито Мусолини, гроф Галеацо Ђано итд.). Говорио је течно француски и немачки, а знао је и енглески, италијански и руски језик. Четири деценије давао је прилоге српској књижевности, како примећује Божидар Ковачевић, али добар део тога рада, његове приповетке, чланци, огледи и прикази, „остао је нештампан, као што се може видети у његовој заоставштини у Матици српској“.* Истовремено, „у винограду својих предака у старинској кући њиховој усред Смедерева, Милан Јовановић Стојимировић је годинама сакупљао ретке књиге, добре слике, старе иконе и друге реткости, доносећи их са свих страна света“.**

На листи Стојадиновићеве Југословенске радикалне заједнице изабран је 1938. године за народног посланика за Подунавски срез на изборима у Смедереву и „овај његов положај ће се веома позитивно одразити на културни живот Смедерева кроз заузимање за очување културне баштине града“***.

За своје заслуге и културни и друштвени ангажман између два светска рата М. Ј. Стојимировић одликован је Сребрном медаљом Црвеног крста Југославије, Југословенском круном 3. реда, Орденом Светог Саве 3. реда, Румунском круном 3. реда, Орденом Феникса 2. реда, Италијанском круном 3. реда, Орденом белог лава 3. реда и произведен је у команданта Легије части.

Окућаџија и суд нових власти

Уочи Другог светског рата Милан Јовановић Стојимировић постављен је за начелника политичког одељења Министарског савета Владе Краљевине

* Божидар Ковачевић, „Предговор“, у: Милан Јовановић Стојимировић, *Силуете старој Београда*, Београд, 1971. – Стојимировић је за живота објавио неколико књига, међу којима се издвајају *Споменица Николе Пашића* (Београд, 1926), *Свети Сава – човек и Словен* (Скопље, 1934), *Едуард Бенеш* (Београд, 1936), *Годоминско ишћање* (Смедерево, 1938). Тек у новије време оживело је занимање за објављивање рукописа из заоставштине Милана Јовановића Стојимировића, па су у Матици српској у Новом Саду 1998. објављени *Портрети према живим моделима*, одабрани делови дневника у две књиге: *Дневник: 1936–1941* (прир. Стојан Трећаков и Владимир Шовљански), 2000, и *Окућаџијски дневник Милана Јовановића Стојимировића* (прир. Александра Вранеш и Бојан Ђорђевић), 2020, као и више портрета и прилога у *Лейтису Марице српске*, а у Смедереву романи *Ланче Смедеревац*, 2006, *Сува Чесма*, 2009, и *Шар-иланинска љубав*, 2013, у изд. Народне библиотеке Смедерево (приредили Драган Мрдаковић и Бранко Дукић), *Балкан Балканцима и грује йриче* (с предговором Добривоја Станојевића), Историјски архив Смедерева, 2010, као и више текстова у смедеревском часопису *Mons Aureus*.

** Божидар Ковачевић, нав. дело, стр. 10.

*** Снежана Цветковић, *Оставштина Милана Јовановића Стојимировића у Уметничком одељењу Музеја у Смедереву*, Смедерево, 2010, стр. 15.

Југославије, али је отпуштен 27. марта 1941, после војног пуча. Неколико дана по бомбардовању Београда 6. априла 1941. пријавио се као добровољац у Југословенској војсци и у њеним редовима у Априлском рату доживео капитулацију и државни слом. У Београду се јула 1941. прихватио дужности главног уредника листа *Обнова*, када је осуђивао герилске акције и политику несарадње са окупатором да би се избегло изазивање великих жртава и проливања крви недужног народа (до краја 1941. године Немци су у одмаздама убили око 24.000 људи у Србији). Октобра исте године смењен је а на чело листа постављен је Станислав Краков, који је као Недићев рођак и агитатор заузео отворену квислиншку политику, објављујући углавном антисемитске, антикомунистичке и ратнохушкачке текстове.

Од 1941. до 1944. био је комесар (управник) Државног архива у Београду. Преузео је архив у незахвалним околностима и са недовољно запослених, али је за неколико година заштитио и осигурао архивске збирке, измештене после окупирања престонице 1941, унапредио архивску службу, запослио стручне службенике, средио некласификовану архивску грађу и откупљивао вредна документа у приватном власништву, увео специјалне службе за конзервацију и снимање грађе и предлагао изградњу нове зграде и оснивање архивистичке школе.* Тако је у тешким условима немачке окупације поткрај рата претворио Државни архив у угледну и заштићену државну институцију, и одржавао је такву непосредно до наступа савезника и Црвене армије.

„Из страха од одмазде револуционарних власти због изнетих политичких ставова у листу *Обнова*, поткрај рата избегао је из земље у Аустрију, где се са уредником *Новой времена* и другим емигрантима пријавио у америчку окупациону зону у градићу Брегенцу“, наводи историчар Срђан Цветковић као сведок у поступку рехабилитације Милана Јовановића Стојимировића.** Нове југословенске власти званично га нису тражиле, него је на превару ухваћен и притворен. Из сведочења Стојадиновићевог брата Драгомира Стојадиновића, која је забележио Борислав Пекић,*** хватање Драгомира и Милана достојно је правог трилера: њих је на превару намамио и киднаповао агент Озне Килибарда, који је убедио америчке власти у Брегенцу да се ради о озлоглашеном квислиншком шефу полиције Драгом Јовановићу, и тако је стицајем несрећних околности и захваљујући ревносном „лову на вештице“ револуционарних југословенских власти Милан Јовановић Стојимировић депортован и изручен новој Југославији.

* О управницима Државног архива в.: <https://web.archive.org/web/20110903065309/http://www.archives.org.rs/41e-410440445438432443/42343f44043043243d438446438-410440445438432430-421440431438458435#> (приступљено 24. јуна 2023).

** Решење Вишег суда у Београду, рех. бр. 624/12 од 14. 9. 2021, стр 12.

*** Борислав Пекић, *Време и Ново време: разговор са Драгомиром Стојадиновићем* (прир. Љиљана и Александра Пекић), Београд, Службени гласник, 2013.

На суђењу 1946. године проглашен је за народног непријатеља због уредничког рада и писања у окупацијској *Обнови* и осуђен на петнаест година затвора са принудним радом и десет година губитка грађанских и политичких права по издржаној казни. „Конфискована му је целокупна имовина у Београду и Смедереву. У Смедереву му је конфискован виноград на Тарабама и кућа са вредним уметничко-историјским збиркама и библиотеком...“* Његова конфискована кућа у центру Смедерева, заједно са конфискованим збиркама: археолошком, уметничком, етнолошком и историјском, које је он сакупио између светских ратова, претворена је у музеј и отворена за публику 1950. године. Касније, 1964. године, тестаментом је завештао смедеревском музеју легат од тридесет четири предмета, Народној библиотеци у Смедереву више хиљада књига, а своју рукописну заоставштину Матици српској у Новом Саду.**

После седам и по година, 1952, Стојимировић је пуштен из затвора у Сремској Митровици. По сведочењу Александра Стојановића, датом у поступку рехабилитације, затвореник је „амнестиран због држања и сарадње (...) као изразито образован политички затвореник, који је говорио стране језике и од стране нових власти је био ангажован да преводи за потребе Удбе (...), а касније је ангажован као сарадник Крлежиног института“***

Касније је Музеј премештен у нову зграду, а Стојимировићева кућа је као трошна срушена. Међу његовим дневничким записима налази се и један који речито сведочи, с једне стране, о пишчевим напорима да се очувају сопствене културне вредности и, с друге, о пословичној небризи јавних личности и културних званичника за заштиту културне баштине:

21. IX 1936. Видео сам данас у рукама [Јевреја] рукописе *Мемоара* проте Матеје Ненадовића које неће да откупи ни Академија, ни Државни архив, нико. Ђ.[урђе] Јеленић из Државног архива је рекао: „Понудите Русима!“ Ми смо заиста бедна и непоштена раса, ми Срби. Саветовао сам г. Стојадиновића да их он откупи из Диспозиционог фонда и он је то учинио, па их поклонио Државном архиву.

У портрету Иве Андрића изнео је један свој сусрет са њим и у неколико потеза описао свој положај непосредно после издржане казне:

Он ми рече да је био два месеца у болници и да је тешко устао из постеље.
– Зашто не побегнете негде? – упитах га ја. – Зашто седите у Београду?...
Идите негде где ћете бити incognito.

* Снежана Цветковић, нав. дело, стр. 20.

** Исто, стр. 21–22.

*** Решење Вишег суда у Београду, рех. бр. 624/12 од 14. 9. 2021, стр. 14. Под Крлежиним институтом мисли се на сарадњу у Лексикографском заводу Југославије на изради чланака за *Енциклопедију Југославије*.

– Ја баш нисам за те ствари – поче он [...]. А затим пређосмо и на мене. Рекох му своје стање.

– Желео бих да вам помогнем – рече он.

– Мислите на боље ствари – рекох му ја. – Мени је тешко помоћи. Прво су ме оклеветали, затим сам изгубио све и провео скоро осам година на робији, а сад ми не дају ни хлеба! Најзад, хлеба ми и не морају дати, али бар да имам здравствену књижицу, да бих знао где ћу ако се разболим...

– Да – рече Андрић. – Медикаменти су јако скупи.*

Кад је изашао из затвора, читаву деценију, од 1956. до 1965, М. Ј. Стојимировић објављивао је бројне прилоге у *Дуїиним* подлисцима и магазинима, међу њима и „медаљоне“ из рубрике „Силуете старог Београда“. Није тешко претпоставити да се Стојимировић, услед губитка грађанских права, само добротом Миодрага Стефановића, одговорног уредника магазина *300 чуда* који је издавала НИП *Дуїа* двапут месечно, издржавао од ових прилога које су му објављивали било непотписане, потписане иницијалима или под неким псеудонимом, и од којих би се данас, изван корпуса *Силуеџа*, могла приредити још цела једна књига, подједнако важна као сведочанство и занимљива по свежини евоцираних људи и догађаја.

Посебно је важно приметити, како с правом наглашава Снежана Цветковић, да је „обиље података које је сакупио Милан Јовановић Стојимировић било веома корисно и упутно многим истраживачима културне, историјске или политичке прошлости. Стојимировићева рукописна оставштина, као и његови текстови из периодике и литературе, послужили су многим нашим научницима и публицистима“, међу њима Драгославу Страњаквићу, Душану Поповићу, Радошу Љушићу, Сузани Рајић, Ани Столић, Латинки Перовић, Леонтију Павловићу, Момчилу Ђорговићу и др.**

Превео је са енглеског романе *Ја, Клаудије* Роберта Гревса и *Тауер* В. Харисона Есворта.

Умро је у Београду 1966. године.

У итрајању за ишчезлим ирагом

На почетку текста „Стара Академија“ писац *Силуеџа старог Београда* примећује:

* Милан Јовановић Стојимировић, *Портрети ирема живим моделима* (прир. С. Трећаков и В. Шовљански), Матица српска, Нови Сад, 1998, стр. 211–212.

** Снежана Цветковић, „Милан Јовановић Сто(ј)имировић, колекционар хуманистичког духа“, у: *Милан С. Јовановић – из Личног фонда*, Смедерево, 2021, 9–19.

Средином априла 1963. године срушена је зграда у Бранковој улици за коју је дуго била везана историја Академије наука. У јавности се подигла велика узбуна што је дошло до тога, али тек онда када су будаци и пијучи већ сравнили са земљом ову лепу двокатницу, зидану, ваљда, пре сто, ако не и више година. Протести и жаљења су, дакле, дошли касно, и ту се ништа више није могло да поправи, али су стари Београђани ипак били погођени у жицу кад су видели са колико је жаљења данашњи културни Београд пропратио тај догађај, односно пропуст да се овај споменик наше старе градске архитектуре заштити и поштеди од рушења.

Као у неком већ виђеном лошем филму, и данас, на почетку XXI века, присуствујемо налету градитеља „модерне престонице“, сведоци смо рушења бројних знаменитих зграда и нарушавања урбаних целина старе градске архитектуре, не само у главном граду него и у многим другим местима у Србији. Уместо њиховог планског конзервирања и очувања, хармоничног усклађивања савремених архитектонских решења са старим зиданицама и очуваним урбанистичким амбијентима, Београд је у прелазним временима често бивао изложен дивљој и хаотичној градњи и неконтролисано девастирању духа и одлика старих градских језгра и бројних споменика културе, који старим европским престоницама дају особени сјај и патину времена. Кроз цео рукопис *Силуета* огледа се такође и манир власти свих боја да мењају називе улица, па и градова, сходно тренутној идеолошкој моди. Милан Јовановић Стојимировић спада у ретке прегаоце, какви су били Милан Ђ. Милићевић са *Помеником*, Коста Н. Христић или Нушић са сећањима и предањима о Београду, који нас својим записима успешно враћају у минута времена и истовремено опомињу, указујући на потребу да се очувају успомене на некад знамените зграде, улице, споменике и обичаје и задрже у сећању „културног Београда“ њихови неимари, некадашњи станари и мање или више познати житељи и главни актери јавног живота, у многим случајевима и пишчеви лични пријатељи или знанци, те разне згоде и анегдоте које су пратиле њихове појаве и њихов помен.

„Сваки текст, скица, 'портрет', белешка или опис, које нам у овој књизи пружа Милан Јовановић Стојимировић, сведоче о својствима једне добре хронике, сваки је једно час занимљиво, час духовито, час аналитички драгоцено сећање отргнуто од заборава, сећање које нам помаже да боље наслутимо и разумемо развој Београда током последњих 200 година“, тачно сажима Мирко Магарашевић Јовановићев омиљени жанр.* Осврћући се на две сродне књиге о Београду написане у првој половини XX века, *Зайисе*

* Мирко Магарашевић, „Заборањени Београд“, поговор издању *Силуета старој Београда* (том 2) у едисији „Баштина“, Београд, 1987, стр. 387.

сѝарої Беоїрађанина Николе Христића и *Сѝари* Беоїраг Бранислава Нушића, Светлана Велмар-Јанковић примећује да „Христић првенствено описује људе у граду, а Нушић град са људима“.* Књига *Силуетѝе сѝарої* Беоїрага утолико је потпунија што је помирила оба ова приступа, оживљавајући у својим причама сећања на град и његова насеља, улице, зграде и паркове, његова духовна и визуелна обележја, обичаје и прославе, дух времена и дах бурног друштвеног живота, али истовремено износећи и успомене на људе који су у њему живели и на овај или онај начин га задужили.

Прошлост и амбијент главног града заокупљали су пажњу и многих других, мање познатих или сасвим заборављених путника, фељтониста, мемоариста и хроничара који су желели да отргну од заборава његове особености, становнике и архитектуру и сачувају их у памћењу за будуће генерације (путописци XIX века Бантиш-Каменски, Бродан, гроф Де Рињи, Кепер, Каниц, Пирх, капетан Д’Ормесон, Сретен Л. Поповић, или мемоаристи и хроничари Милан Савић, Станка Глишић, Владан Ђорђевић, Јован Драгашевић, Милан Ђ. Милићевић, Никола Крстић, Јеврем Грујић и многи други). У другој половини XX века оживљава интересовање за теме старог Београда, као у књигама публициста Милана Н. Николића (*Беоїраг 30-их іодина ірошлоїа века*, 1951), Момчила Милошевића (*Нушић и Беоїраг*, 1958), Живорада П. Јовановића (*Из сѝарої* Беоїрага, 1964), Миленка Тодоровића (*Беоїраг коїа више нема*, s. a.), у зборницима *Беоїраг у сећањима* од 1900. до 1941, у три књиге (у издању СКЗ 1977, 1980, 1983), па и у зборницима историје приватног живота. Ипак, Стојимировићеве *Силуетѝе сѝарої* Беоїрага, писане у најбољој традицији „београдског књижевног стила“, и данас су узорне у свом жанру, трајни пример како се кроз форму успеле кратке приче, упечатљивог портрета или козерије може оставити веродостојно и живо сведочанство о једном значајном периоду београдског живота.

Како је већ примећено, главна тема свих записа о Београду од Првог српског устанка (па и ранијих епоха) до средине XX века јесте заправо „тема ишчезавања“**. Ишчезавање, нестајање, заборав многих здања, сликовитих или заслужних житеља, напуштених обичаја, па и избледелих контура и доживљаја града покретали су хроничаре да забележе све што су запамтили, прочитали или на неки други начин сазнавали о престоничком животу у периоду рађања и развоја нововековне Србије, о ницању нових градова и превази европског наместо источњачког градитељства. „Све то садржи обиље чињеница, забавних за обичног читаоца, а интересантних за културног историчара старог Београда.“***

* Светлана Велмар-Јанковић, „О Нушићу који се не смеје“, поговор у књизи Б. Нушића *Сѝари* Беоїраг, Београд, 1984, стр. 214.

** Исто, стр. 215.

*** М. Ј. Стојимировић у тексту „Нови мемоари о старом Београду“.

Галерија silhouette

Први том издања које је пред читаоцима има две целине. „Београд и Србија“ садржи низ сликовитих „козерија“: како призора и описа београдских улица, шеталишта, кафана и делова града, тако и обичаја и навика његових житеља у распону од једног и по столећа, од времена кнеза Милоша до периода између два светска рата. Али на томе се наш хроничар неће зауставити, него ће описивати и омиљене бање, где су Београђани волели да летују или да се у њима лече, које су празнике славили, како су се проводили а како градили и проширивали свој град. Представиће нам житеље Хиландарске улице, Мали Калемегдан, Цариградски друм, Тошин бунар и Земун, односе Београђана са Ужичанима и Смедеревцима, чувене кафане *Гинић* и *Дарданели*, пионире коњичких спортова, конаке кнеза Милоша... Кад год му се пружи прилика, писац ће уз поједине епохе навести статистичке податке о граду и тако допунити нашу представу о његовој ондашњој величини и значају. У запису „Београд пре педесет година“ (који се из данашње перспективе заправо односи на Београд пре једног века) из два-три податка сагледавамо размере двовековне експанзије града и суморну атмосферу окупиране престонице 1915:

Београд је 1915. био десет пута мањи, јер је онда имао око сто хиљада а данас [1965] има скоро милион становника. Али је зато тај стари, мали и њеним становницима драги Београд имао далеко јединственију физиономију него данашњи Београд. За непун век од другог устанка (1815), он је већ онда постигао неку друштвену устаљеност, што је омогућавало Београђанима да се добро знају међу собом. Тада је већ било у Београду породица које су имале увек исту адресу од 1840. па чак и од раније. Поред тога, скоро сви Београђани су били међу собом у некоме сродству или кумству, у некој пословној вези или пријатељству и тако рећи у наслеђеноме познанству. У тој средини знало се ко је ко у два или три колена, а ако се баш и није знало, могло се лако проверити и утврдити.

До лета 1914. он је био весео град у коме се дивно живело... Никада корзо није био тако везан за физиономију Београда као последњих летњих дана 1914. уочи рата, али је он био и прва његова жртва јер га је са ратом одмах и нестало.

Следећа целина носи наслов „Обреновићи“ и описује личности и догађаје повезане са владарском кућом Обреновића и њиховом готово вековном владавином.

Други том испуњен је галеријом портрета знаменитих личности из света политике, науке, уметности и књижевности, који обogaђују наша сазнања о

њиховом приватном животу и карактеру, њиховом раду и рецепцији њиховог дела, дајући драгоцену грађу истраживачима и откривајући непознате појединости које нису увек у складу са историјским судом и преовлађујућим представама о њима у колективној свести народа.

Трећи том, најзад, садржи праве мале „медаљоне“ данас махом заборављених живописних ликова српске престонице, некад познатих „силуета“ које су промицале кроз своју епоху дајући тон и драж главном граду на палимпсесту настајања грађанског друштва и модерне метрополе, у ослобођеном простору једног вишевековног турског вилајета. Међу тим ликовима било је и странаца који су пригрлили Србију као своју и дали драгоцен обол развоју своје друге домовине, учествујући, свако на свој начин, у бурној историји Србије у последња два века.

Издање које је пред читаоцима задржало је композицију и структуру претходних издања, не мењајући међунасловне појединих целина, али је *допуњено* новим „силуетама“ које су инкорпорисане у сва три тома имајући у виду њихову тематску и хронолошку припадност, и уз то *проширено* читавим једним (трећим) томом, који су приређивачи, услед броја и обима свих пронађених „силуета“, поделили на два нова тематски уоквирена поглавља.

Многе „силуете“ Стојимировић је описивао више пута, па се, примера ради, текстови о глумцу и епиграматичару Брани Цветковићу или филозофу Браниславу Петронијевићу могу наћи и у *Порџреџима љрема живим моделима*, али сасвим различите структуре и садржине и у *Силуетама старої Београда*. У овом, комплетном издању *Силуета старої Београда* такође има нових, притом сасвим различитих текстова о истим личностима који нису били уврштени у претходна издања, па су приређивачи сматрали да они у истој мери као и објављени заслужују пажњу данашњих читалаца.

Лица и наличја

Посебна драгоценост Стојимировићевих портрета нису само евокације неправедно заборављених појединаца и сликовитих чаршијских ликова него и записи који нештедимице разоткривају наличје знаменитих историјских фигура и нарушавају стереотипе о њиховим приватним животима и личним особинама, посебно оживљавајући нашу представу о њима.

У *Порџреџима међу живим моделима* писац се неће либити да изнесе, кад у неколико речи, а кад на неколико страница, често недостојно понашање, ружне карактерне црте или сличне непријатне а мало познате појединости из живота многих неприкосновених великана, не доводећи у питање њихов културни, научни или државнички допринос и заслуге. Такви су портрети, примерице, Јована Дучића („колекционар старих каменова, управо римских

и античких скулптура трећег и петог реда, које товарима шаље у Требиње и тамо фалсификује локалну историју и археологију“), Геце Кона („познавао је укусе српске читалачке публице и могућности наше књижарске пијаце више по инстинкту него по некој другој способности, јер је био некултуран и полуписмен човек“), Црњанског („свађалица и вечити незадовољник“), Андрића („никада није имао оно што се зове *prestance personnelle** , носи неко шалче око врата које је розикасто и јефтино, рђаву кравату, неке изнесене панталоне, жуте старе ципеле, шешир који би већ могао и да избаци из своје гардеробе“), Слободана Јовановића („некада је г. Слободан Јовановић, заједно са својим пријатељем др-ом Гутом Протићем, ’фреквентирао’ једну дискретну *maison de rendez-vous*** у Улици краљице Наталије у Београду, коју је држала нека врло озбиљна сводиља, само за ’бољу господу“) или Исидоре Секулић („многи је нису волели због њене препотентности, злоћудне нарави и преоштра језика“).

Откривањем пикантних појединости и истицањем људских особина и необичних навика великих људи, изношењем скривене позадине појединих догађаја о којима већина читалаца има друкчију представу, Стојимировић је у своје „силуете“ удахњивао живот и разоткривао њихову праву природу. У том смислу, нису боље прошле ни многе у нашој историографији и свести народа иконичне величине, попут знаменитог државника Јована Ристића („смркнул, усукан, увоштањена лика, увек у црноме реденготу – по чијим су реверима висили његови чувени дуги и проседи бакенбарти – био је владалац *per interim*, неумитан као Ришеље, а свечан и званичан толико да је изгледао као нека утвара“), капетана Мише Анастасијевића („имао је најлепше коње, стаклене баште, ћилимове, слике, намештај, накит и куће, а у Букурешту је, као Луј XV, поред дворуправитеља, имао и неког пезевенкбашу, који му је као неком везиру приводио лепе девојке, са којима се Капетан Миша забављао“; или „Капетан Миша је решио да своју кћи Сарку уда за Ђорђа, сина старијег Карађорђевог сина Алексија, па да онда свргне кнеза Александра и за кнеза постави свога зета, како би му кћи постала кнегиња Србије; потрошио је 100.000 дуката на агитацију да то спроведе у дело, а сазидао је за њих и двор, који је доцније поклонио београдском Универзитету и који и данас постоји као спомен на ту промашену комбинацију“), или министра финансија чувеног Лазе Пачуа („он и његова Ленка практикују у својој брачној заједници не само режим ’одвојених добара’ него и режим одвојених кеса и буџета, и суботом се обрачунавају као у пансиону, при чему је она увек страдала јер јој он, на пример, није давао бесплатно ни своје цигарете које је добијао за репрезентацију, него јој их је просто продавао“).

* Франц.: лично држање.

** Франц.: јавна кућа.

Упоредо са таквим разобличавањем, развејавао је предрасуде и интриге које су се плеле о омраженим појединцима из српске прошлости, какви су били, рецимо, краљица Драга Обреновић („причало се да се купала у млеку, па да је то млеко после поклањала дому за нахочад“) или отац српског булеварског новинарства, писац и хроничар Пера Тодоровић („зарезивано му је у рабош чак и то што му је сестра, веле, заклала мужа секиром на спавању, оспораван му је и сексуални морал, интригама му је разорен и брак, завадили су га с породицом и пријатељима, проглашавали га за шпијуна“).

Непристрасним, скерцозним појединостима којима је прожета његова проза, Милан Јовановић Стојимировић разобличавао је домаће митове и легенде – сврставајући се у оне драгоцене и малобројне писце и хроничаре који су демистификовали прошлост свог народа и преиспитивали колико демонизоване толико и иконичне представе о његовим истакнутим појединцима и историјским догађајима.

Дејан Михаиловић

Јул 2023.

БЕОГРАД И СРБИЈА

Београд некад и сад

Пре 1914. у Београду су се могли чути и овакви разговори: „Где ћете провести лето?“ – „У винограду моје сестре на Западном Врачару. Тамо има и дунар, а има и један извор испод великог бреста у камењару изнад куће...“ Данас је на томе камењару један од павиљона Медицинског факултета, а од винограда, дунара, бреста и извора испод њега нема ни помена!... Београд се не само раширио него и згуснуо, јурећи у висину. За пола века он је удесетостручио број својих житеља, те је постао велеград, који тек сада добија своју праву физиономију. Животни темпо је у њему убрзан, он ври од људи и од идеја. Париз је некада био „град светлости“, а за Београд би се могли рећи да је град животне радости. Бедем против песимизма у светским размерама међународне политике!

Кроз своју историју, која траје већ две хиљаде година, Београд је пролазио кроз разне мене, да почетком XIX века буде сведен на једну турску тврђаву и турску паланку. Посада те тврђаве је била турска. Њу је из ње истерао Карађорђе, али се она ту вратила 1813. и остала још педесет година, све до времена кнеза Михаила. Многи турски војници су дању радили по Београду као сакације, бозације, баштовани итд., а само су ноћу одлазили у тврђаву да повећају градски гарнизон, из кога су излазили да често по Београду врше разне испаде. На дан 18. јула 1848. неки турски војници ушли су у једну српску радњу да купе платно, па су – пошто се нису могли погодити о цени – изболи ножевима дућанцију и његовог сина. Други пут су напали енглеског конзула, хтели да га опљачкају и почели да га вуку Калемегданом у намери да над њим иживе и најниже нагоне, али су га спасли српски ђаци, међу којима је био и чувени Стајковац, доцније опозиционар у скупштинама шездесетих и седамдесетих година и претеча српског радикализма, јер је стајао на гледишту да је народ суверен и да кнежев потпис није потребан да би скупштинске

одлуке постале закон. Краљица Викторија је Стајковца одликовала медаљом за храброст, али је он њу вратио кад је енглеска политика 1876. била уперена против српских интереса.

Београд је био мали обимом, али је у њему увек било праскавог материјала. Експлозије београдског револуционарног духа су разнеле у пампрах турску и хаџбуршку империју, а на томе духу се сломило и Мусолинијево царство, чим се дрзнуо да закорачи на Балкан... Нема, међутим, ни сто година откако је Београд једва допирао до Ташмајдана, док су на месту данашње Главне железничке станице биле баруштине, које су се шириле све до данашњег Сајмишта, сада најлепшег у Европи. Већ негде око 1879. те су мочваре носиле име Бара Венеција, а она је била пуна жаба и барских змија. Постојале су, додуше, неке баштоване испод Сарајевске улице, водоплавне и опасне, јер су се у њеним колибама скупљали лопови, коцкари, одбегли робијаши, војни дезертери, лудаци измакли из болничких зидова, шатровци и силеџије који су бежали од полиције, укратко – сви мангупи и „гуланфери“, одметници од родитељске, школске и државне власти. Штампана је деценијама кукала да се то гнездо неморала и та разбојничка школа заспе. Међутим, Бара Венеција је ишчезла тек око 1920, на велику жалост печача и других риболоваца. Некад су ту царовале чак и чапље, штркови и водени орлови, а данас је то све под вишекатним зградама!

Од Калемегдана па све до Народног позоришта ширило се бескрајно турско гробље, које је рашчишћено тек за време кнеза Михаила. И то по његовом наређењу. Испод њега, на месту где је био Доситејев Лицеј (чија зграда стоји и данас), његов ђак Милоје Божић сазидао је себи вилу иза које се низбрдо, све до Улице Страхињића Бана, ширио његов виноград. У тој кући је данас Позоришни музеј а од винограда давно нема ни трага, јер је сав терен под петоспратницама... Старо и турско је ишчезавало да уступи места европском и новом, али се Турци нису мирили са тим отимањем Београда Оријенту. Они су веровали све до Берлинског конгреса да ће се вратити на власт у Србију, а пошто је Србија формално била саставни део Турске, они су комотно пролазили кроз Београд, путујући за Босну или из Босне за Турску. Дешавало се да путују и са својим харемима или чак и са својим робљем купљеним на Истоку. Ови транспорти су бунили Београђане и доводили до мучних сцена. Последња је изгледала овако: један Дагестанац, трговац робљем, стигао је 1879. у Београд са четири робиње, врло лепе девојке, од којих је најлепша била скоро црнкиња, док су друге три биле бакарасте боје. Он их је водио за Босну. Београдска јавност је узнегодовала и маса је хтела да линчује Дагестанца и да силом ослободи те несрећнице. Полиција је интервенисала, одвојила гомилу од тих путника и газду од робиња, а онда њему рекла да ово није Турска, него да је ово Србија, а да у Србији нема ропства и да он мора одмах да дигне руке од своје трговине, па су његове робиње

пуштене на слободу уз писмено решење да су ослобођене на основу Устава Србије. У то решење је унета оваква мотивација: „Не по некој потреби нити из неких верских разлога, него из чисте човечности, ослобођена је та и та жена из ропства, уз дозволу да из Београда иде кад хоће и где хоће, а ако жели да остане, може себи за мужа да бира Турчина или кога већ зажели, а да бира и веру, јер је потпуно слободна.“ Робиње су умочиле прст у мастило и тим муром потврдиле пријем тога решења, а Дагестанац је претио и урлао, тврдећи да он има дозволу да купује и продаје девојке и да на своме лагеру у Стамболу има и Черкескиње, доведене из везирског харема. Он је бринуо своју својину, и веровао да је опљачкан! Али то је био последњи запамћен случај провода турскога робља кроз Београд.

Већ шездесетих година прошлога века Београд је почео нагло да се европеизира. Из новинских огласа тога времена видимо да шлосер Коста Струз тражи преко новина „своје изгубљено куче које се одазива на име Мули“, а да у кући госпа Стаменке (Карађорђево кћери), на месту где је сада Градски архив, Ђорђе Ђурић вероватно држи књижарску антикварницу деда министра истог имена и презимена, да Емилија Општајн води завод за васпитање девојака у Ресавчевој кући (на данашњим степеницама које воде с Обилићевог венца, односно са Шанца, у Космајску улицу), а да сличну приватну школу држи њена конкуренткиња Јованка Милинковић у сараф Костиној кући, примајући у свој пансион отмене питомице уз плату од шест дуката месечно, тј. 72 динара у злату... Из истог раздобља сазнајемо о некој приватној компанији, која је тамо издавала под закуп седам дућана, касапницу и две механе, једну уз Топионицу, а другу у Дебелом Лугу. То је био зачетак данашњег Мајданпека, који је сада најелегантнија варош у Србији!... Али онда је Мајданпек био преко света, јер је саобраћај био скоро никакав. Писмо је из Београда у Лозницу 1871. путовало пет дана, као и писмо из Лондона у Београд, а једна новинска вест из 1851. нам каже да је архијерејски сабор завршио седнице и да је шабачки владика колима са четири коња оставио Београд, да је неготински отпутовао бродом низ Дунав, док је ужички сео на коња и у пратњи свога пандура одјездио на дуг вишедневни пут.

Данас Београдом и земљом лете возови, аутобуси, аутомобили и авиони, и ми не можемо да схватимо како су се у Београду око 1900. могли сударити коњски трамваји и таљигашка кола или млекацијске чезе и велосипедисти, а смејемо се кад читамо да се 1902. Бела Мајер, кафеџија, сударио на Топчидерском брду, возећи се својим фијакером, са воловским колима, да је фијакер био смрсан, да су Бела и жена му Јула били израђављени као и коњи и волови, па чак и сељак који их је терао. Свет је заиста постао напреднији, а живот далеко лепши, па ипак има људи који још жале за старим животним темпом!

Београд пре сто педесет година

Иако је имао врло бурну историју, Београд је доживео најцрње дане после пропасти Карађорђево Србије, 1813. и 1814. године. Турци су поново окупирали Србију и завели у њој терор какав пре тога нико није запамтио. Народ је бежао из својих сталних насеља у збегове чак и по најјачој зими. Турци су гонили и нејач, сматрајући да је то начин не само да се доврши угушење српске буне већ и да се спречи неки нови устанак. Иоле угледни људи, који нису могли умаћи њиховим потерама, довлачени су у Београд у оковима и живи набијани на колац, да умру у страшним мукама. Забележено је да су пси откидали месо са ногу тих страдалника, који су час језовито јечали, а час, обезнањени од болова, ћутећи подносили своју ужасну судбину.

Трагедија српског народа била је утолико већа што се нико у Европи није интересовао за Србију нити је пратио догађаје у њој са жељом да се меша у српско-турске односе. Европа је у то време била најпре заузета Наполеоновим лудим походом у Русију, а онда његовим поразом и бедним повлачењем из ње. Затим су Аустрија и друге европске силе биле заузете око ликвидације Наполеонове власти на европском континенту, при чему је свако мислио пре свега на себе и своју корист.

Давидовићеве и Фрушићеве *Новине српске из царствувјуишчеја ірада Вијене* пратиле су збивања у Европи, али су обраћале будну пажњу и на Србију, која им је највише и лежала на срцу. Почетком јануара 1814. оне јављају да ће гроф Платов са 40.000 козака „у утробу Француске продрети“, а крајем јануара бележе да је један одред руске војске од 70.000 људи већ прошао кроз Нирнберг, марширајући према Рајни.

Међутим, у своме броју од 12. јануара они пишу:

Јављају од Србије да се говори да се војвода србски Станоје Главаш сада опет са 6000 Сербља по планина и шума у Србији показао и намерава

да земљу побуни, а пре тога њега је наједанпут нестало, нити се зна куд је отишао и куд ли се део.

Као што се види, *Новине сербске* су са симпатијама гледале у Русију, свакако очекујући спас Србије од ње. Оне зато једва чекају да се сврши са Наполеоном, како би Европа могла да помисли и на Турску – Наполеонову савезницу – те да се заузме и за Србију.

После „битке нација“ код Лајпцига, *Новине сербске* ликују над Наполеоновим поразом и веле: „Славни су дани код Липиске судбину Европе решили!“ – да већ у броју од 3. фебруара 1814. јаве да је Наполеон 13/25. јануара напустио Париз и отишао војсци, а да је владу оставио својој супрузи – царици, „која се пред њим заклела да ће вјерна бити“.

Једновремено, оне објављују и ово саопштење: „Из Граца нам пишу под 26. јан. (тј. 7. фебруара по данашњем календару) да је тамо сербски вожд Георгије Черни дошао и да иде у росијским војним хаљинама као росијски генерал-лајтнант, а при себи има једног Сербина као послужитеља и једног аустријског корпорала.“

Овом вешћу *Новине сербске* су свакако хтеле да обзване нашем свету да је Вожд још жив и да је он руски генерал по чину, у часу кад су Руси тукли Наполеона и кад се француска „превозможност“ нашла при крају свом. Мучно је веровати да је ико у Србији онога времена читао ма какве новине и да је пратио пад Наполеонова царства, али су *Новине сербске* ипак биле читане у Карловцима и Земуну, па су вести из њих свакако стизале и до некога у Београду, а Турцима у Београду нису биле пријатне вести о руским победама.

Пре сто педесет година није било ни телеграма ни радија, да би се вести тако брзо распрострањивале. Курири су између Париза и руске престонице носили хитну пошту у временском размаку од седамнаест дана. Срби су, међутим, у Наполеону гледали не само руског него и свог непријатеља, па су жудно очекивали вести о његовоме слому и желели га свом душом. Градски сенатор и капетан сомборски Николај Симић дао је 140 форинти прилога за униформе сомборских регрута, па *Новине сербске* позивају и друге Србе да следују његовоме примеру, не би ли Бонапарта што пре био сатрт, јер је „довео Европу до велике економске беде“. Он је, веле *Новине сербске*, рекао саксонској краљици да ће њен Дрезден рајем земаљским учинити чим савлада Русију, а она му је рекла: „О, не трудите се, сире, јер моји Саксонци већ иду голи и боси као Адам и Ева.“

Наше једине новине оног времена са уживањем бележе победе аустријског фелдмаршала Радивојевића, иначе Сербина, извојеване над Наполеоновим трупама у Верони, у Италији, а не пропуштају јавити да је Радивојевић затим именован за команданта Карлштатско-вараждинске границе (према Босни), као што региструју и ново стање илирских послова у Љубљани, а доносе

и списак Срба – официра у аустријској војсци који су погинули или били рањени у Италији у борби са француским непријатељем. (То су: капетан Пантелија Поповић, неки Митровић и Ракочевић, поручници Радосављевић, Блашковић, Ковачевић, Берић, Божичковић, Вукајловић, Смиљанић, Месић, Каравуковић, Красић, Кнежевић, Јанковић, Ивановић итд., од којих је неколицина добила и Орден Леополда.)

Расуло Наполеонових армија је, наравно, довело многе Французе и у заробљеништво! Неки су од њих били доведени у Петроварадинску тврђаву, свакако у бедноме стању. Карловачки митрополит Стефан Стратимировић – пишу *Новине сербске* – послао им је меса, хлеба и десет акова вина (јер је „ча-Стева“ био помало и дипломата!).

Наполеон је тада већ ваљда био упућен на Елбу, а Француска била враћена у своје границе из 1792. У њој је успостављена краљевина (под Лујем XVIII) и заведена Карта – то јест Устав – којим је донепартизам замењен извесном демократијом, о којој *Новине сербске* дају овакву дефиницију:

Демократија јест такво правитељство у коме све општество, у једно скупљено, има врховну власт – дакле: *народна сувереносћ*.

Али шта је са Србијом? У своме броју од 25. јула 1814. *Новине сербске* пишу:

Куга, која се јавила у Београду месеца маја, узела је са врућином велике размере. Хришћани су се разбежали у села и шуме, али их је помор и ту стизао. Турци не обешчествују тој појави много пажње показивати, али се београдски паша из предострожности затворио и никога к себи не пушта. Аустријски цар је послао у Нови Сад совјетника Клобушинског, да предузме мере да куга из Србије и Босне не пређе у цесаревину...

„Илирија је припала Хабсбурговцима, који су апеловали на Илире да им буду верни!“ – читамо у истоме броју... Некако у то исто време Вук Караџић јавља да је у штампарији *Новина сербских*, код Јохана Шнирера, објавио своју *Малу њросѣонародну славно-сербску њјеснарицу*, те тако те године излазимо са једним новим оружјем у одбрану своје народности. Помаља се једна нова метода у борби за независност, ефикасна као и мач и пушка. Њен је родоначелник „отац нове српске књижевности“, херој који је дуго остао несхваћен од својих савременика.

То је доба Бечког конгреса, на који је дошао и руски цар Александар. (*Новине сербске* не пропуштају да истакну да је био на служби у српској цркви у Бечу, не би ли и тиме охрабриле свој народ.) Уједно, то је доба када су Прота Матеја Ненадовић и Димитрије Давидовић развијали живу агитацију око моћних учесника Бечког конгреса, не би ли им скренули пажњу на Србију.

Средином децембра 1814. *Новине сербске* објављују један текст који им је, можда, служио као подлога у тим очајним покушајима да изазову европску интервенцију у Србији. Он гласи:

Има већ три месеца од како се приватни жалосни гласови разносе да су се Србљи поново побуњивати почели и да су се они и Турци између себе нешто посвадили. Не имајући обстојателног описанија тих прикљученија, хранили смо се сладком надеждом да су то све само једни гласови, који ће без сваког даљег следствија заборављени бити. Међутим је убитачни пламен освете у срцима неких Турака горио... Угњетена раја ослањала се на турско обешчаније да ће јој се живот опростити и претстављала је своја страдања не само великоме везиру, но и самому султану свом. Но Турци се не обзиру на то, па порез на порез налагати почну и час ово, а час оно захтевати стану. Србљи су с почетка све што су Турци искали тачно по могућству своје и давали. Кад су (Турци) опљачкали од народа новац до последње паре, они му одузму и оружје, па онда затраже и коње и одело. Вратиле су се и спахије и бегови, па и они траже своје. У Београду су Турци 42 Србљана набили на колац. Сто окованих Срба је доведено у Београд. Народ бежи у збегове у планине. Али ту нема спаса, зато се прибегло оружју. Из Босне упадају јаке турске чете од 100, 200 и 300 људи, да плене. Око 6000 Турака врше зверства по Србији. Представимо, браћо, жалосно и јадно састојаније Србаља, Србаља који су од Турака тако страшно скучени и угњетени, а од прочих сасвим остављени! Не би ли дакле Србији сердечно учестије на конгресу вијенском сабраних сила заслужили, – Србљи који толико стотина година неосвојиви зид Христијанског вероисповедања јесу?

Завршићемо овај низ исписа из *Новина сербских* од пре сто педесет година једним куриозитетом за књижевне сладокусце. У њима је 18. децембра 1814. први пут код нас био са уживањем поменут Шатобријан (у вези са његовом страховитом оптужбом против Наполеона, Фушеа и Таљерана, изнетом у брошури која ће занавек учврстити његову књижевно-стилистичку славу). Нажалост, Давидовић и Фрушић свакако нису знали да тај ватрени апологет хришћанства није имао интересовања за Србију и њене јаде. Од њега потиче она сурова и неправедна, а уједно произвољна и шупља реч да Европа престаје у Трсту! Шта су се њега тицале силуете Срба набијених на колац по Београду, који је целе 1814. године остављао слику пуне вароши, по којој је харала чак и куга.

Али је зато Други српски устанак био достојан одговор на европску равнодушност према тешкој судбини нашег народа.

Турски заробљеници у београдском граду

После анексионе кризе, кад је Аустроугарска прикључила својој државној територији Босну и Херцеговину – газећи Берлински уговор, вршећи једну превару, насиље и фаталну грешку, која ће јој доћи главе – било је јасно да намерава да прогута и Србију. Она је желела да продужи своја освајања на Балкану и да преко прегажене Србије издије на Егеј, па да у своје границе узме и сву Албанију. То се звало „продор преко Истока“, који је био великогермански сан, уперен против словенства. Русија је на то одговорила аранжирањем Балканског савеза, у којем је видела једини спас Србије, а уједно и отимање Балкана из аустријских канџи. Тај савез је имао за крајње циљеве ослобођење целе европске Турске и протеривање из Цариграда.

Једна тако велика идеја није била и без врло великих ризика за балканске државе (Србију, Бугарску, Грчку и Црну Гору). Енглеска је штитила Отоманску царевину, док је Аустрија сматрала себе за њену наследницу у моравско-вардарској области све до Солуна, а у области Албаније претендовала је на сву морску обалу од Љеша до Валоне (Сазено). Зато је Аустрија подмукло подржавала нереде у европској Турској, подривајући њен ауторитет и стварајући компликације на Балкану, увек под маском турског пријатеља. Срби пак, Бугари и Грци били су нестрпљиви у жељи да прекину те хаотичне прилике и да ослободе своје сународнике од корумпиране немоћне турске администрације. Зато су балкански савезници поднели Цариграду ултиматум којим су затражили хитне реформе у Старој Србији и Македонији. Турска га је категорички одбила, а њен велики везир Норандугијан-паша је рекао: „Допустите ми да се смејем!“ (*Laissez moi rire!*) То је било почетком септембра 1912...

Турска је одмах почела и да мобилише, јер је предосећала рат. Њен је план био да прво туче Србе, а затим редом: Грке, Бугаре и Црногорце. На то су

средином септембра и балкански савезници почели и сами да се мобилишу. Велике силе су их одговарале од рата, као и Турску, која је, иако исцрпена финансијски и морално, била јако самоуверена, а у општој кризи духовна због младотурског покрета. Турски понос је, међутим, био дирнут у живац, и Турци су били убеђени у своју војнички победу, у коју је, уосталом, била уверена и Аустрија, па је изјавила да ће остати неутрална ако рат на Балкану задржи „локални карактер“, чиме је наговестила да неће дозволити руску пресију на Турску и никакво интересовање у корист тучених Срба, Бугара, Грка и Црногораца. Њена главна жеља је била да нестане Србије – која лежи између ње и Солуна – и да никако не дође до заједничке границе Србије и Црне Горе, што је била „догма“ њене разроке и кратковиде „дипломатије“.

Почетком октобра, још пре објаве рата, дошло је до крвавих окршаја на српско-турској граници. Беч је радосно запљескао, привиђајући у томе прологу наш пораз. Чак и многи пријатељи Срба су се забринули за Србију, која је своју слободу, независност и територију ставила на коцку. Али је у Србији било толико одушевљење за рат да је – по Скерлићевој речи – војни обвезник летео под заставу као да иде у сватове, а идеја водиља тога свега је била освета Косова. Мобилизација је изведена за цигло неколико дана, а јавило се више бораца него што их је било на списку. Србија је избацила десет пешачких и једну коњичку дивизију (уз артиљеријску „пратњу“), што је све бројало око 280.000 људи – све првокласно опремљено и све у таквоме бојном поретку да је то изненадило не само странце него и саме Србе.

Па ипак, и поред вере у своју правичну и свету ствар, Србе је обузимала и нека зебња, а било је и људи које није остављао страх. Неки су се питали шта ће бити са Србијом ако се Турци пробију до Ниша, и ако се понови Ђунис, а зна се да су многе личности из њифтинских кругова мислиле како ће склонити породице и злато и гледале да држе везу са бечким личним пријатељима. У Смедереву је, на пример, било људи који више ноћи нису спавали јер је ваљда из аустријских извора била проширена „верзија“ да ће главни турски налет бити на Србију и да је он већ почео – пошто ће Турци Моравом право на Дунав – те су неки трговци простодушно крили робу у сену и на тавану, а жене су сузних очију живеле у великој стрепњи...

Турци су заиста и кренули главном снагом на Србију, али су на Куманову претрпели одсудан пораз 10. и 11. октобра те је 12. октобра већ свима и свакоме лакнуло око срца, а кад су наше трупе 13. октобра још ушле и у Скопље, у Србији се проломило од бучне радости и весеља, и сузе радоснице су заблистале у свим очима. То је био велики тренутак који је значао судбоносно срећни преокрет у историји југословенства и Балкана, толико очигледан да нико није могао да се отме његовом значењу. Косово је било освећено и вековни завет је био испуњен...

Десет дана доцније Срби су били већ пред Битољем, Европа изненађена, Беч згранут. Српске дивизије су често држе напредовале него ли што им је Врховна команда стизала да издаје наређење о даљим покретима. Она је избила и на Јадран, али је, уз захтев Аустрије и великих сила, морала да се одатле, морем, преко Грчке и Солуна, повуче и врати. Циљ рата: ослобођење Старе Србије и Македоније, као и пробој до Јадрана, био је остварен, а победа потпуна, уз цену од 5000 погинулих официра и војника, 18.000 рањених и око 8000 помрлих од зараза и зиме... Ниједан српски војник није био заробљен, а ми смо имали око 7000 турских заробљеника (са 125 топова), али ваља знати да нама није било стало до заробљеника, па је Турцима омогућено да беже, да се пресвлаче у цивиле и да се губе где ко зна.

Међу тим турским заробљеницима је био и један млад официр, потомак једног од злогласних београдских дахија. Наши су га одмах пустили да иде у Босну, али је он 1914. опет доспео као заробљеник у наше руке, и то овога пута као аустријски официр, али је опет из кавалерства пуштен на слободу.

Код Срба је само један официр на Куманову побегао из строја, те је требало да буде осуђен на смрт, али је војвода Путник рекао: „Изабаците беду из војске да том пресудом не баците љагу на официрски кор“, те је био само ражалован и пуштен да иде у Беч, где је учио неку трговачку школу...

Турски заробљеници су доведени у београдски и смедеревски град, где су сви одреда добијали скоро исто дневно следовање као и наши војници. Црвени крст и разне добротворне установе су их помагале рудљем, медикаментима и на све друге начине. Омогућено им је, наравно, и да пишу својима. Грађанству је било дозвољено да их недељом посети, и да им дели понуде.

Сви ти заробљеници су били већином Анадолци, људи из Мале Азије. Они су били смештени по нашим касарнама, у „општим собама“, заједно са њиховим официрима, који су до пре неколико недеља веровали да ће другачије стићи на Дунав. Читаве поворке Београђана су недељом, водећи за руке своју децу, ишле да их обиђу и доносиле им читаве корпе колача, воћа, дувана, шећера и кафу, што су чинили и Смедеревци, на апел тамошње општине грађанству (плакатом) да буде великодушно према тим несрећницима. Ту је било чак и дирљивих сцена, јер су и неке мајке и сестре наших изгинулих војника из „севапа“ делиле заробљеним Турцима грожђе и друго воће, пешкире и чарапе, а њиховим официрима цигарете, кафу, па чак и ракију....

Ови давно заборањени догађаји и сцене из живота иду у „черте народа сербског“, који никад није био осоран према непријатељу кога је победио, заробио и разоружао, па ма колико да је од њега препатио.

Нова година у старом Београду

Прослављање Нове године није наш народни обичај. Нова година се у Србији одскора „дочекује“. У Карађорђево доба, па и у доба кнеза Милоша, првога јануара (по старом календару) завршавао се Божић и зато се тај дан звао Мали Божић. Једини обичај вредан помена било је терање Божића. После богатог ручка, млади људи су пројаживали коње атаром свога села и гонећи Божић, који је прошао, гонили су симболично стару годину са свим злима које је донела ако није била родна, ако се, док је трајала, десио помор стоке, ако је имала да се памти по некој поплави или некој сличној елементарној несрећи. После јахања, они су се весело враћали кућама и седали поново за пуну софру, на коју би жене донеле „василице“, премазане медом, које су се тако звале зато што је тога дана „падао“ Свети Василије. Сем тога, домаћину је служена свињска глава од божићне печенице, остављена да се једе на тај дан.

Један далеко важнији обичај био је везан за Мали Божић, јер је под Карађорђем то био дан када су у Београд долазиле народне старешине да положе рачуне о своме раду. Мали Божић је био дан када се састајала Народна скупштина да решава о буџету за идућу годину. Једни су тај дан чекали са нестрпљењем, да би могли изнети своја мишљења и критике на рад централне власти, а други су тешка срца долазили у Београд, јер су имали да правдају своје локалне издатке и дефиците и да чује Вождове оштре прекоре. На тим скупштинама дискусије су често биле и жучне, јер су војводе последњих година устанка били у завади са централном управом, па и међу собом. Зато је неко приликом пропасти Србије 1813. рекао: „Мали Божић нас више неће затећи заједно!“ – при чему је мислио на 1. јануар 1814.

У народу није постојао неки нарочити начин честитања Нове године, утолико пре што ни нова година српске православне цркве не почиње 1. јануара, него 1. септембра, јер црква тада препочиње свој годишњи „репертоар“